

Gürgenç / 3-nji kitap -15

Category: Kitapcy,Sözler,Taryhy proza

написано kitapcy | 25 января, 2025

Gürgenç / 3-nji kitap -15 XV BAP

Durmuşda ähli uly işleriň başlanyşy kynçylyksyz bolmaýar. Kynçylyklary ýeňip, işi ýola ugrukdyryp goýberýänçäň diňe wagt däl, güýç-gaýrat hem zerur bolýar. Muhammet hem kakasynyň Alaweddin adyny alyp, horezmşalaryň tagtyna çykan gününden şazadalyk döwründäki parahat durmuşyndan oba göçdi. Ol indi aladalar, teşwüsler, hatda howp-hatarlaryň girdabynda aýlanýardy, sähel gowşaklyk etdigiň girdabyň demine düşen zady aýlap-aýlap ýuwdup goýberişi ýaly ahwala düşmegini ahmaldy. Ol özünüň şalyk makamyny külli Horezme ykrar etdirip, dostu-duşmanyny boýun egdirýänçä, daşary syýasaty gaýra goýup durmaly boldy. Bu işde oňa ejesi Terken hatynyň hemaýaty hem gerekdi. Hemaýat etmek diňe Muhammede däl, Terken hatynyň özüne gerekdi. Oglunyň hökümdarlygy berkidilse, özünüň hökmürowanlygynyň berkarar boljagyny bilyärdi. Şonuň üçin ol özünüň gypjak beglerine goşunyň, döwletiň içini şübheli adamlardan arassalatdy hem-de olaryň esasy orunlara bellenmegini gazandy. Şeýlelikde Alawetdin Muhammet Horezmşanyň täji-tagty berkarar bolan ýaly boldy. İndi ol ýurtdan daşardaky ýagdaýlar, Horezmiň tabynlygynyndaky ülkelerde bolan wakalar bilen gyzyklanmaga mümkünçilik tapdy. Görüp otursa, tabynlykdaky ülkeleriň köpüsinde ýagdaý özgeren. Dönüklik, hyýanat kesekilere garanda özli-özüňden çyksa adama agyr degýär. Muhammede-de agasy Nasretdin Mälikşanyň oglы, Horasanyň öñki walysy Hinduhanyň etmişи bilen giýewisi – dogany Şah hatynyň adamsy, Mazandaranyň baştutany Husamat Dowla Ärdeşiriň dönükligi agyr degdi. Tekeş soltanyň döwründe ogul ýaly wepaly, soltanyň hatlarynda «Muazzem perzent» diýip, mähir bilen ady tutulýan Ärdeşir, soltan aradan çykansoň, ýüzüni ters öwrüp, Horezme garaşly Astrabada çenli aralykdaky galalaryň birnäçesini basyp alyp, ol ýerlerdäki Horezm goşunynyň bölümlerini kowup çykardy. Muhammet şa başga möhüm

işler bolany üçin Ärdeşir bilen hasaplaşmagy soñraga goýdy. Emma Terken hatyn:

-Oglum, horezmşalar onuň ýaly dönüklik eden nabakäriň jezasyň eglemän beripdirler. Ody ýanan badyna ölçürmeseň, tutaşyp gidýär. Ärdeşir entek jezazyg galsa ondan görelde aljaklar hem tapylar – diýip, giýewisiniň üstüne goşun çekdirdi.

Muhammet şa goşunyň serkerdebaşysyna Ärdeşiri diriley maşgalasy bilen tutup getirmegi buýurdu.

Indi Hinduhana gelsek, ol kakasy Nasretdin Mälikşanyň syrly ölüminden soñ, oña degişli tagtyň Muhammede ýetenine kaýyl däldi. Hatda, kakasyna derek täji-tagt özüne berilmeli hasap edýärdi. Şonuň üçin Muhammediň hökümdarlygyny ykrar etmedi. Muhammet şa ony wezipesinden boşadyp, Gürgenje çagyrdy. Gelmedi. Goşun toplap başlady. Bu ýagdaýda Horasanyň elden gitmegi mümkünindi. Şonuň üçin Horezmşa Muhammet Pars Yragyny dolandyryp oturan inisi Täjetdin Alyşany Horasana waly belläp, Nyşapura iberdi. Alyşa gaýdanyndan ol ýerde ýene bulaşyklyk başlandy. Tekeş soltanyň döwründe-de Pars Yragyna eýelik etmekçi bolany üçin ele düşüp, bir ölümden galan emir Yzzetdin Gökçe ýene baş göterdi.

Horezmşalaryň garşysyna çykan her bir kimsä goldaw berip gelýän halyf Nasyrdan ýurda hökümdarlyk hukugyny berýän manşur alan Gökçe, atabek Abu Bäkri äsgermän, özünü özbaşdak hökümdar hökmünde alyp bardy. Emma Gökçäniň hökümdarlygy uzaga gitmedi. Atabek Jahan Pehlewanyň başga bir gulamy Aýtogmuş Gökçäniň üstüne goşun çekdi. İki arada bolan jeñde Gökçe öldürildi. Şemsetdin Aýtogmuş Pars Yragyny tutuşlygyna eýeledi.

Horezmden daşarda ýüz beren bu wakalardan Horezmşanyň ejesi Terken hatyn hem habarlydy. Bu aýal, öň belleýşimiz ýaly, ýurduň ykbaly, täji-tagtyň berkararlygy barada täçdar oglı bilen deň derejede jan köýdürüärdi. Pars Yragyndaky atabekler öz ýurdunyň üstünde jeñ-jedel bilen gümrä. Olaryň içinde Horezmiň tagtyna göz dikýäni ýok. Tagta göz dikýän Hinduhan howpludy. Bu howpuň öňünü almak barada Terken hatyn ogluna maslahat berip, şeýle diýdi:

– Oglum Muhammet, Pars Yragynyň gitjek ýeri ýok. Iru-giç ol

ýurt ýene seniň tabynlygyňa geçer. Häzir tagtyňa göz dikýän Hinduhan bilen bir ýüzli etmeseň bolmaz. Ol kakasy Mäliksanyň ýerine özünü tagta dawagär hasaplap, goşun toplap başlapdyr. Muhammet özüniň akyly ýetýän zatlaryna ejesiniň maslahat berip oturşyna kinaýaly ýylgyryp:

-Käbäm, özümem şeýle pikirdedim. Ertiriň özünde emir Çakyr Türkiniň başçylygynda onuň üstüne goşun iberýärin- diýdi.

Terken hatyn bir hili boldy. Ol patyşanyň şeýle uly çäreleri öňünden özi bilen maslahatlaşmagyny isleýärdi.

-Şeýle diýsene – diýip, ogluna närazy nazar bilen garady-Maňa muny öňünden aýdanyňda, Çakyrdan has ezber, edermen adamy maslahat bererdim.

Muhammet ejesiniň kimi maslahat berjegini aýdan badyna duýdy. Elbetde, ol gypjak emirleriniň biri bolmaly.

– Käbäm – diýdi Muhammet mylaýymlyk bilen – Emir Çakyr hem ezberlikde, edermenlikde hiç kimden kem däl. Men oña ynanýan. Şonuň üçin hem ony Hinduhanyň garşysyna iberilýän goşuna serkerde edip belledim.

– Oglum, seniň pähim-paýhasyňa, batyrlygyňa sözüm ýok. Emma bu häsiyetler bilen bile patyşa kişi durmuşy tejribe hem gerek. Sen entek ýaş. Meniň durmuş tejribäm seniňkä garanda has artyk. Şonuň üçin etjek-goýjak işleriňi meniň bilen maslahatlaşyp dursaň utulmarsyň.

– Mähriban käbäm, enäniň nazarynda sakgaly agaran ogul hem ýaş görünse gerek. Entek meniň sakgalyň agarmasa-da, otuzdan geçdim. Pederimiň döwründen bări döwlet işlerinde-de, harby ulgamda-da köp zatlary öwrendim, tejribe-de artdyrdym. Şeýle bolansoň siz maňa ynanaýyň. Menem her bir ediljek iş barada Size sala salyp, kelläñizi agyrdyp ýörsem gowy däl. Köşk Siziň ygytárynyzda, Siz hiç zadyň aladasyny etmäň, durmuşyň hözürini görüp ýaşaň.

Terken hatyn diňe durmuşyň hözürini görüp, ýaşaýan aýallardan däldi. Muny Muhammediň özi-de bilyärdi. Bu sözi ol «Meniň işime goşulmaň» diýip, gönüläp aýdyp bilmän aýdypdy. Terken hatyn hem bu hoşamaý sözüň hakyky manysyny bilmezce pähimsiz däldi. Şonuň üçin gahary geldi:

-Muhammet! – diýdi gatyrganybrak. – Seň arkaňda duran, esasy

daýanjak güýjiň gypjaklardygyny unutma. Islendik patyşa özüniň esasy daýanýan güýjinden özünü üzňe tutsa, ol uzaga gitmez. Muhammet hem ejesiniň bu sözünü düýp manysyna düşünen bolsa gerek, başyny egip, bir salym dymdy: «Diýmek, meniň ykbalyň gypjaklaryň elinde ekeni-dä. Pederim pahyr öz döwründe olaryň bir toparyny ýone ýere Jende ibermän ekeni. Asta-ýuwaş olar ýene-de esasy orunlary eýelediler. Ejem indi öz gypjaklaryna daýanyp, maňa hökmüni ýöretjek bolýar. Nätmeli? Muhammet, nätmeli?» diýip, näçe tekrarlasa-da, ejesine garşıy hiç zat edip bilmedi. Terken hatyn bolsa, diňe Muhammede däl, durabara tutuş ýurda hökmüni ýöredip başlady.

* * *

Mazandarana goýberilen goşun tabşyrygy berjaý edip, gaýdyp geldi. Tabşyrylyşy ýaly Ärdeşir tutulyp, maşgalasy bilen alyp gelindi. Maşgalasyny köşgүñ bir çetindäki otaglaryň birinde ýerleşdirdiler. Ärdeşiriň özünü ýesir hökmünde, diňe ýesirem däl, günükär hökmünde zyndana taşladylar. Horezmşa Muhammet ilki dogany Şah hatynyň ýanyna bardy. Şah hatyn agasyna gözü düşenden derhal ýerinden turup, onuň aýagyna ýykylmak üçin eñileninde Muhammet ýykyldyrman, iki egninden tutup, göwresini dikeldip, maňlaýyndan ogşady, hal-ahwalyny sorady. Şah hatyn «Gözünde ýaş, bagrynda daş» diýlen ýagdaýda jogap berdi. Otagda Şah hatynyň öz ejesi bilen Terken hatyn hem bardy. Muhammet olar bilen hem salamlaşyp-sorasyp, çykyp gitmekçi bolanynda Şah hatyn:

-Aga jan, ömrüňiz uzak, täji-tagtyňz berkarar bolsun. Oňa näme jeza berseňizem öldürmäň. Iki ýaş çagamyz bar – diýip ýalbardy.

-Näme ol olse çagalarymy nädip eklärin diýip, gaýgy edýäňmi? Şu köşkde saña-da, çagalaryña-da ýer tapylar – diýip, şa çykyp gitdi.

Muhammet şa tagt eýwanyna gelip, Ärdeşiri alyp gelmegi buýurdy. ýasawullar ony getirip, Horezmşanyň tagtynyň öñünde dyza çökerdiler. Ärdeşir emedekläp baryp, tagtda oturan Horezmşanyň aýagyna ýykyldy:

-Bir çemçe ganymdan geçiň, Aly hezret! Çagalarymyň haky üçin – diýip, aglamjyrap maňlaýyny ýere urdy.

- Göter kelläňi, ýeriňde otur! – diýip, azgyryldy Horezmşa. Ärdeşir yza süýsip, dyzynyň üstünde kellesini aşak egip oturdy. Horezmşa oña ýigrenç bilen seredip:
- Büzruk pederimiz Tekeş sultan hezretleri saňa ýazan namalarynda adyň «Muazzem perzent» diýip tutýardy. Sen muazzem perzent däl-de, muazzem näkes ekeniň! Nämę, saňa Mazandaran, Gilýan azlyk etdimi, nämę üçin Horezme degişli galalara hüjüm edip ýörsüñ?! Nämę Muhammet şanyň maňa güýji ýetmez diýip pikir etdiňmi? Seniň üstüne goýberen leşgerim goşunymyň ondan bir bölegi ýalydy. Sen şonuňam öňünde durup bilmediň-ä! – diýdi.
- Men şeýtanyň gepine gidipdirin, Aly hezret. Günämi ötüň... – diýip, Ärdeşir kellesini galdyrman hüñňürdedi.
- Şeýtanyň gepine gitdim diýsene. Nirede ol şeýtan, nädip oña sataşyp ýörsüñ?!
- İçimde ol şeýtan, içimdäki şeýtan azdyrdy meni. Günämi ötüň, Aly hezret...
- Bes et, hüñňürdiňi! Men seniň kelläni kesip, läsiňi itleriň öňüne taşlatjakdym. Emma doganymyzyň haýyşy meni ol pikirimden gaýtardy. Yöne saňa ölüm jezasy berilmese-de başga jeza bermeli. Günükär seniň ýeke özüň däl eken, seni azdyran şeýtanam bar eken. Şol içiňdäki şeýtan bilen on ýyl zyndanda oturmaly bolarsyň. Bu saňa çykarlan höküm – diýip, Muhammet şa «Alyp gidiň» diýen yşaraty etdi. Yaşawullar Ärdeşiri iki çigininden tutup, turuzdylar-da idirdedip alyp çykyp gitdiler. «Toba, adamlar özleri edip, etdiklerini şeýtanyň boýnuna atmaklary nämekä?» diýip, Muhammet şa kellesini ýaýkady. Horezmşanyň Ärdeşire daraýsyny diňläp oturan köşk hadımlary: «Adalat etdiňiz, Aly hezret. Adalatly jeza boldy» diýisidiler. Weziri agzam Nyzamylmulk Bahreddin Mesud al Harawy bu sözlere goşulmady. Muhannet şa onuň başga pikiri bardygyny duýdy. Oňa synçy nazaryny dikip diýdi:
- Jenap weziri agzam, Siz köpcüligiň sözüne goşulmadınyz öydýän. Nämę, Ärdeşire höküm eden jezamyz agyr boldumy, ýa ýeňilmi?
- Bahreddin Mesud ýerinden turup, çalarak tagzym etdi-de:
- Aly hezret, Ärdeşir Astrabada çenli bolan galalara hüjüm

edip, ol ýerlerdäki biziň goşun bölümlerimiziň serbazlarynyň näçesiniň ganyny dökendir. Şeýle bolansoň men oňa berlen jezany, jeza hasap etmedim. Aly hezret, Adalat şahsy duýgulardan ýokarda durmalydyr – diýdi.

Horezmşa dymdy. Ol weziriň soňky sözünden «Sen doganyň bolsada, bir aýalyň sözi bilen adalaty ýere urdyň» diýen many çykardy. Ýone weziriň beýle ýüzüne gelmegi, onuň gaharyny getirdi. Emma hak gep üçin gaharyny daşyna çykarsa gelişmejegini aňyp, gezi başga tarapa sowdy.

-Jenap Harawy, patyşanyň hökmi yzyna gaýtarylsa nähili bolar?

– Hökümdar öz hökümını başga höküm bilen gaýtarsa bolar.

– Onda ýene şeýle ýagdaý bolaýsa, şeýle ederis

Bahreddin Mesud patyşanyň gaharynyň gelenini äheñinden duýdy.

Ol:

-Aly hezret, başga şeýle ýagdaý bolmasyn, ylahym – diýdi.

Horezmşa hiç zat diýmän, eli bilen «otur» diýen yşaraty etdi.

Wezir bir hili bolup, ýerine çökdi. Şundan soň Horezmşa ýurduň içindäki käbir meseleler boýunça degişli adamlara wezipeler tabşyryp, daşarky syýasata geçdi:

-Jenaplar, döwletimiziň güýç-gudratyny ýene-de artdyrmak, halkomyzyň parahat durmuşyny saklamak, ýurdumyzyň ykdysady kuwwatyny ösdürmek bilen goşunyemyzyň güýjini ýokary derejä çykarmak diňe hökümdaryň däl, döwlet emeldarlarynyň her biriniň hem esasy borjudygyny size ýatlatmakçy bolýaryn. Biziň daşary syýasatymyzyň üstünlik gazanmagy hem şu zatlara bagly. Gurhanyň sürelerini näçe gaýtalap okasaň, şonça sogaby bar diýlişi ýaly meniň bu esasy meseläni gaýtalap aýdýanymyň sebäbi: biz indi daşary çykmaly. İçerki işleri tertipleşdirip bolduk. Daşardaky işlerimizi tertipleşdirmek üçin wagt gelip yetdi. Pederimiz Tekeş soltan hezretleriniň alyp, boýun egdirip giden ülkelerinde özbaşdaklyk, baş-basdaklyklar başlanypdyr. Ol ýerlerde tertip-düzungüni ýola goýmaly. Habarynyz bar, agamyz Mälikşanyň oglы Hinduhan tagta dawagär. Ol häzir Merwde goşun toplap ýör, ýone ýakyn arada ol uruş açyp bilmez. Şeýle bolsa-da onuň bu işe başlamagy biz üçin howply. Şonuň üçin onuň garşysyna emir Çakyryň baştutanlygynda goşun iberdik. Nesip bolsa ony-da Ärdeşir ýaly tutup,

maşgalasy bilen Gürgenje getirerler. Onsoñ oña dawa edýän tagty bermelimi ýa jeza bermelimi, soñ görübereris – diýip, Muhammet şa ardynjyrap goýdy.

Guşluk mahaly Ärdeşiri sorag etmek bilen başlanan iş günü günortaky arakesmeden soñ, harby geňeş bilen tamamlandı. Horezmişa adatyna görä, her gün işinden soñ özünüň şalygyny unudyp, mähriban ogul hökmünde käbesiniň huzuryna baryardı, onuň hal-ýagdaýyny sorap gaýdýardı. Bu sapar Terken hatyn ony aýratyn mähir bilen garşıy aldy:

– Gel oglum, gel. Bir salym meniň bilen hem otur. Hemisekeň ýaly Aýçecegiňmi, «Gülpürcegiňmi» ýanyňa howlugyberme. Men seniň didaryny görüp otursam, köňül guşum asmana galýar.

– Bolýar, kábäm. Näçe otur diýseňiz, şonça oturaýyn – diýip, Muhammet mylaýym ýylgyryp geçip oturdu.

Terken hatyn ilki gezi saglyk-salamatlykdan başlap, soňunda:

– Muhammet, wezir Bahreddin äl Harawy bilen araňyzda näme gep boldy? – diýip sorady.

Muhammet «Eýýäm muňa ýetiripdirler-ow. Oturanlaryň arasynda ejemiziň aňtawçysy hem bar eken-dä» diýip goýdy içinden. Hakykatdan hem Terken hatynyň tagt eýwanynda bolýan ähli meşweretlerde, duşuşykarda bolýan gep-gürrüňleri özüne ýetirip durýan köşk hadymalaryndan aňtawçysy bardy.

– Wezir bilen aramyzda bolan gezi Size ýetiren adam geziň başyny aýdyp, soňuny aýtman goýan däldir. Eşidensiňiz hemmesinem.

– Eşitdim. Şonuň üçinem soradym. Men seniň at-abraýyň, mertebäňi alada edýän, oglum. Her ýeten patyşanyň ýüzüne gelse, hormatyň berjaý etmese nähili bolar?! Aýyr ony işinden! Özüm saňa başga gowy wezir tapyp berýän.

Muhammet ejesiniň pursatdan peýdalanyp, onuň gapdalyna öz adamyny sokjak bolýanyny aňdy.

-Ol diýeniňiz gypjaklardan bolsa gerek – diýdi Muhammet ýylgyryp.

-Gypjaklardan bolsa ýamanmy? Seni dogran ejeňem gypjaklardan-a. Arkaňda dag ýaly direg bolup duranlaram gypjaklar-a, oglum.

-Kábäm, men gypjaklar ýaman diýemedim. Yöne horezminlileriň arasynda-da gowy wezir boljak dana kişiler ýok däldir. Onsoňam

men hazır Harawyny işinden aýyrsam bolmaz. Sebäbi ol meniň ýüzüme gelmedi, ýerinden turup, tagzym edip, hak sözi aýtdy. Dogry, dikiräk sözledi. Muňa ilki meniňem gaharym geldi. Soň oýlanyp, hak söze gahar etmeli däldigimi duýdym.

- Hak bolsun, nähak bolsun hiç kimiň patyşanyň garşysyna söz aýtmaga haky ýok. Bu öñden gelýän düzgün. Sen munuň ýaly ýagdaya ýol bermeli dälsiň, oglum.

-Käbäm, patyşa-da perişde däl, käbir işlerde hata goýbermegi mümkün. Eger hiç kim patyşanyň hatasyň aýtmasa, hatalar köpelip, döwlete uly zyýan ýetmezmi?

-Hatany aýtmak bilen aýtmagyň tapawudy bar. Al Harawy ýaly köpçüligiň içinde dikdüşdilik edene köşkde ýer bolmaly däl. Meniň aýdanymy edip, ony hazır işinden aýyrsaň beýlekilere-de sapak bolar.

Muhammet ejesi bilen mundan artyk çekişiň oturmagy islemedi-de geplemedi. Terken hatyn «Dymmak razylyk alamaty» diýip düşünip:

-Indi gidip, dem-dynjyň alaý. oglum. Galanyny soň gepleşeris - diýdi.

Terken hatynyň «soň gepleşeris» diýeni onuň isleýsi ýaly tiz arada bolmady. Horezmşa weziri Al Harawyny derhal boşatmadı. Emma Terken hatyn hem ol gepiň yzyndan galmadı. Biraz wagt geçip, aýdanyny gögertdi: Bahreddin äl Harawy wezipesinden boşadyldı. Onuň ýerine Terken hatynyň ynamdar adamy Nasyreddin Muhammet ibn Salyh baş wezir edip bellendi.

* * *

Horezmşanyň emir Çakyr at Türkiniň baştutanlygynda Hindu hanyň garşysyna goýberen goşunu Merwe golaýlap barýardı. Üstüne Horezmden goşun gelýändiginiň habaryny eşiden Hindu han, ilki ýaş ýüregiň hyjuwy bilen söweše girmek kararyna geldi, özuniň toplanleşgerine baş bolup gelýän goşunyň öňüne çykdy. Emma gözyetimde peýda bolan onuň çak edişinden has uly, agyr goşuna gözü düşenden at başyny dönderip, zut gaçdy, şäherden maşgalasyny almaga-da ýetişmedi. Emir Çakyr goragsyz galan şähere hiç bir garşylyksız girdi. Ol Hinduhanyň maşgalasyny tapyp, Gürgenje goýberdi. Hinduhan bolsa şol gidişine horezmşalaryň ezeli bäsdeşi gurylaryň soltany Gyýasetdin al

Gurlynyň huzuryna bardy. Al Gulry ony güler ýüz bilen garşy aldy, hemme taraplaýyn ýardam berermen boldy. Ol beren sözüne muwapyk özuniň tabynlygyndaky Talakanyň hökümdary Muhammet Jarbege, Merwiň üstüne goşun çekmegini buýurdy. Jarbek uly goşun bilen gelip, Merwi gabady. Hinduhan gaçandan soñ, Merwi eýelän Horezmşanyň emiri Çakyr ät Türki ahmal galdy. Jarbek oña dynçlyk bilen şäherden çykyp gitmegi teklip etdi, ýogsa gandöküşlik boljagyny duýdurdy. Emir Çakyr garşylyk görkezmäge güýjiniň ýeterlidigi üçin Jarbegiň teklibini ret etdi. Şundan soñ sultan Gyýasetdin al Gurlynyň özi has güýcli goşun bilen Merwe geldi. Galanyň depesinde duran emir Çakyryň serbazlary bilen merwliler sultan Gyýasetdiniň agyr leşgeri bilen pillerini görüp, teslim boldular. Ýesir düşen emir Çakyry soltanyň huzuryna alyp geldiler. Çakyr soltanyň ýanynda oturan Hinduhany görüp «Gurlylary alyp gelen ol eken-dä» diýip oýlandy. Sultan Gyýasetdin Çakyra kinaýaly seredip:

-Seni Horezma Merwe näme tabsyryk bilen iberdi? Hindu hany tutup, öldürmegi buýurdymy? – diýdi.

-Ýok. Maşgalasy bilen Gürgenje ibermegimi tabsyrdy.

-Maşgalasyny ibereniňi Hinduhan şähere giren badymza anyklady. Nähili ýagdaýda ibereniňi aýt.

-Tagtyrowanly arabada ýol harajadyny berip, ýeterli gorag bilen ugratdym.

-Şu geipiň dogry bolsa adamçylyk edipsiň. Seniň günäni geçdik. Yöne Merwden gidýäň, Gürgenje däl, Hyrada alyp giderler seni. Goşunyň Hinduhanyň ygtyýaryna geçer – diýip, sultan Çakyry çykaryp goýberdi. Soňra Hinduhana garap diýdi:

– Indi, seniň hökümdarlygyň jar çekdirsek bolar.

Şol günüň özünde sultan Gyýasetdin al Gurlynyň buýrugy bilen Merwiň bazarlarynda jarçylar: «Döwür Hinduhanyň döwri boldy. Yurduň ähli ilaty täze hökümdara etagat etmeli!» diýip, bokurdagyna sygdygyndan gygyryp, jar etdiler.

Şeýlelikde Hinduhan Merwde häkimiýeti ýene ele aldy. Yöne onuň bu ýerde näce wagt hökümdarlyk etjegi özüne-de belli däldi. Şeýle-de onuň ýüreginde maşgalasynyň ykbalynyň bellisini bilmändigi üçin howatyry-da ýok däldi. Sultan Gyýasetdin äl Gurlynyň howatyry Horezmşadandy. Ol iru-giç haçanam bolsa onuň

bilen bir garpyşmaly boljagyny bilyärdi. Şu günlerde Horezmşanyň Horezmiň özünde häkimiýetini berkitmek bilen gümra bolup ýöreninden peýdalanyl, ol Horezmiň tabynlygyndaky birnäçe galalary basyp aldy. Nobat Horasanyň baş şäheri – Nyşapura geldi. Äl Gulry Horasanyň walysy Horezmşanyň inisi Täjetdin Alyşaga nama iberip, gandöküşikligi islemese goşunu bilen Nyşapurdan çykyp gitmegi teklip etdi. Alyşa güýjiniň ýeterlidigini nazara alyp, onuň teklibini ret etdi. Şundan soň 597-nji hijriniň rejep aýynyň başynda Äl Gurlynyň goşunu Nyşapury gabady. Alyşa ilki güýcli garşylyk görkezdi. Galanyň depesinden ýagylan peýkamlar, daşlar, al-ýaşyl bulaylanyp inýän ot-ýalyn tokgalary hem duşmanyň leşgerini yzna serpikdirip bilmedi. Täjetdin Alyşa wezir-wekillerini, serkerdelerini ýygyp maslahat etdi:

– Jenaplar, görüp otursak, duşmanyň goşunu biziňkä garanda bäs esse dagy köp, munuň üstesine urşuwy pilleri hem bar. Bu goşun bilen söweše girip, abraý aljak gümanyň ýok. Gabalyp oturyp, garşylyk görkezmegi dowam etdirsek, munuňam soňy gowy bolmaz. Sebäbi: gurlylar güýcli hüjüme geçip, şäheri güýç bilen basyp, alsalar hiç kime aman bermezler. Şonuň üçin özümüz aman diläp, şäheri tabşyraýsak nähili görýäniz?

Her kimiň jany özüne süýji. Şonuň üçin Alyşanyň pikirine garşy çykan bolmadı:

– Eger aman berseler tabşyraýaly şäheri – diýdiler.

Şondan soň Alyşa bir serkerdesi bilen bir aksakgal geňeşdaryny ak baýdak göterdip, Gyýasetdin äl Gurlynyň huzuryna wekil edip iberdi. Äl Gulry wekilleri juda bir güler yüz bilen garşy almady. Wekiller ýaşy bir çene baran bolsa-da, entek daýaw, giň peşeneli, gür tegelek, ak sakgally, garaýagyz adamyň garşysynda edep saklap, gol gowşuryp durdylar. Äl Gulry olara kinaýaly nazar bilen seredýärkä:

– Sazadañyz ilki şeýtse bolýar-a. Guluň akly giç gelýär diýeni çyn bolmaga çemeli. Asly gul-da – diýip aky ýylgyrdy. – Biziň aman diläne aman bermedik wagtymyz ýok. Size-de aman berdik. Baryň, derwezeleri açyň! – diýdi soňunda.

Wekiller gaýdyp barandan derwezeler açyldy. Şähere giren leşger ýaňy talaňa başlandan Äl Gulry talaňy gadagan etdi.

Munuň bilen ol şäher ilatynyň özüne hoşallygyny gazandy. Nyşapurlylar gizlenen horezminlileri hem gurylara tutup berdiler. Täjetdin Alyşany eýyäm Nyşapuryň köşgünde ýerleşen Gyýasetdin äl Gurlynyň öňüne getirip dyza çökerdiler. Äl Gurly onuň elinden tutup turuzdy-da, ýanynda oturtdy:

– Şazada, saňa iberen namamdaky teklibimi ret etmedik bolsaň, goşunyň bilen ýurduňa giderdiň. Indi saňa beýle mümkünçilik bermen – diýdi Äl Gurly. – Nämə üçindigini bilyänsiň. Seniň galanyň depesinden atdyran peýkamlaryň, okladan daşlaryň diňe galkanlarymyza degmedi, okladan alawly tokgalaryň manjalyklarymyzyň ikisini ýandyryp goýberdi. Şeýle-de bolsa men size aman berdim. Ýöne ýurduňa goýbermen, ähli töweregiňdäki emeldarlaryň bilen Hyrata alyp giderler. Ýeňijiniň emrine ýeňileniň kaýyl bolmakdan başga alajy barmy! Alyşa geplemän, kellesini aşak saldy. Soltan Gyýasetdin äl Gurly aýdanyny etdi. Nyşapurda ýeňişini bir gün toýlap, paýtagtyna gitdi. Taryhy proza